
Оригинални научни чланак

КУЛТУРА ОДНОСА ПРЕМА ТЕЛУ У СОЦИЈАЛНОЈ ЕТИЦИ И БИОЕТИЦИ ПРАВОСЛАВНИХ ХРИШЋАНА

Ивица Живковић

УДК 281.961:796

САЖЕТАК

Човеков однос према телу је културно-историјски условљена категорија, чије теоријске детерминанте стоје у зависности од погледа на свет какав је дефинисан принципима физичке антропологије. Његово хришћанско тумачење неизоставан је саставни део хришћанске индивидуалне етике (код православних хришћана: аскетике), а такође и хришћанске социјалне етике. У новије време, с обзиром на напредак технологија у свету западне цивилизације, однос људи према сопственом телу све више задобија и јасан биоетички значај. Недостатак осврта на поједине области културе односа према телу у хришћанској теологији не говори само о теоријском заостатку у социјалној етици православних хришћана, већ и о мањку неопходне пастирске бриге за човека, која би требало да буде основни извор православне хришћанске етике.

Кључне речи: пост, дисциплина, виталност, здравље, одмор, дисање, физичко вежбање, чишћење, биотехнологија, модификација

Аутор за кореспонденцију
Ивица Живковић
ivica.zzivkovic@gmail.com

УВОД

Интересовање за биоетичка питања представља новост за читав хришћански свет, не само за православне хришћане и православну хришћанску теологију. Међутим, овај интерес се на прилично неугодан начин преплиће са другим историјским околностима, изазовима, или боље

речено: искушењима, са којима се данас носи социјална етика Православне цркве у целини. Без намере да улазимо у подробно навођење ових неповољних околности, можемо констатовати следеће: пре него што је православна мисао још и упознала биоетичке императиве савремене цивилизације дошло је до редуковања самих темеља, односно претпоставки, са којима се може очекивати целовит православни биоетички приступ. Ради се о ставовима са којима се не може изаћи на крај само на плану теоријских иновација, већ једино опсежним метатеоријским, у строгом смислу богословским преиспитивањем.

Једна од предрасуда која у значајној мери обеснажује спремност наших поколења да "на хришћански начин" размотре изазове о којима је реч јесте мишљење да се биоетика бави само проблемима почетка и краја људског живота¹. Ово је можда и први неспоразум који ваља уклонити, како бисмо изашли на раван вишу од набрајања различитих проблема и могућности. Биоетика би требало да се бави изменама традиционалних приступа животу и смрти, до којих је дошло услед развоја нових технологија. Не само то. Циљ биоетике није просто нуђење одговора на технолошке иницијативе савремених друштава. Хришћанска етика, овде биоетика, треба да се бави *животом у целини*. Ако хуманистичка биоетика дубински поставља питање квалитета и вредновања људског живота, хришћанска биоетика мора отићи корак даље, те укључити вредновање на нивоу односа између квалитета и *светости* људског живота. Препуштање моралних расуђивања различитим економским, политичким и социјалним системима није више прихватљиво за хришћанску савест данашњице.

Хришћанска мисао широм православног света морала би се упустити у озбиљна и далекосежна размишљања, водећи се одговорношћу препознавања Божје воље у нашим временима. Питање односа према другом као према носиоцу одговарајућих сведочанстава такође је отворено: ако треба постављати разграничење између хришћанске и хуманистичке, или хришћанске и других секуларних опција, ваља озбиљно узети у обзир захтеве за заједничким сведочењем и иступањем различитих хришћанских вероисповести. Налагаоци ових захтева руководе се свешћу да су појединачне традиције, била то православна, нека од протестантских или чак римокатоличка традиција, данас у свету нечујне. Друго питање настаје ако доведемо под сумњу континуитет западнохришћанских конфесија са древним предањем Цркве и ако их изједначимо са хуманистичким стремљењима западне цивилизације, како су то учинили поједини

---

¹ Tom Beauchamp, *Principles of Biomedical Ethics* (Oxford, New York: Oxford University Press 2012), 119.

заговорници радикалног православља у првој половини прошлог века². Чак и у том случају требало би избећи типично професионални иступ и настојати да православну теолошку мисао представимо као носитељку што глобалнијег, васељенског источнохришћанског предања.

Невероватно је, недопустиво и апологетски крајње неодбрањиво стање културе физичког здравља и виталности у социјалној етици Православне цркве. Овај недостатак чини се у тој мери саблажњивим да се ово питање може поставити не само као етички већ и као биоетички проблем. Неке источњачке доктрине, попут тантре и јоге, стекле су у последњих неколико деценија велику популарност на Западу управо због свог проактивног и позитивног става према физичком вежбању. Овај елемент упадљиво недостаје хришћанској религији, укључујући и њену православну, источну грану. Ако узмемо у обзир целовиту и отворену хришћанску антропологију, која човека доживљава као јединство душевних и телесних функција, лишавање здравствене културе физичког вежбања у хришћанству може се, без устезања, сматрати својеврсном небригом за људе. Несхватљиво је да се у крајевима са хришћанским наслеђем и данас, на почетку XXI века, уочава крајње поларизован однос према телу: (а) или се тело потпуно одбацује због изопаченог аскетизма и нихилистичког хедонизма, (б) или му се прилази као новом култу, величајући га или клањајући му се. У оба случаја резултат је погубан по самог човека³.

Наше поколење живи у доба тзв. психосоцијалне револуције, што је назив који је сер Џулијан Хаксли дао великој трансформацији која је у прошлом веку утицала на сфере интелектуалног живота, религију, образовање, политику и економију. Емоционални предуслов за ову револуцију била је, према Хакслију, спремност савремених људи да испитају и одбаце незадовољавајуће области својих традиција и да сами формулишу концепт жељеног менталног окружења⁴. Желећи да себе види као "прагматичара" пре неголи "догматичара", човек нашег доба осећа слободу да истражује и замењује старе и неодговарајуће навике бољим и примеренијим. На таласу тог културног покрета велики број хришћана на Западу окренуо се вежбању јоге и других источњачких учења (попут аикидоа, таи-чи или чи-гонга), откривајући њихов благотворни утицај на опште стање здравља и расположења. То је за многе прерасло у читаву животну авантуру духовног огледања, будући да је тешко одвојити физичко

² Архим. Др Јустин Поповић, *Православна Црква и екуменизам* (Солун, 1974).

³ Ненад Живановић, *Апологија физичког вежбања* (Ниш: Паноптикум), 18.

⁴ Julian Huxley, "The Creed of a Scientific Humanist", in *The Meaning of Life*, ed. E.D. Klemke (Oxford: Oxford University Press 2000), 81.

вежбање у овим дисциплинама од његовог оригиналног медитативног контекста. Наш велики познавалац источних религија, Чедомиљ Вељачић, писао је, на трагу Јунга, о непримерености преношења ових духовних техника на услове живота у западној цивилизацији⁵. Међутим, ова цивилизација нема шта да понуди савременом човеку као алтернативу која би више одговарала духовном наслеђу његових предака.

Познаваоци историје хришћанства могу да наведу утицаје који су у старо време одиграли улогу у умањивању значаја тела, телесног здравља и физичке културе. Упознавање тих података може нам помоћи да разумемо, не и да оправдамо небригу хришћана старих и новијих генерација за ову област људског живота и праксе. Размишљања обично крећу од специфично платонске етике, конкретно од једностране дуалистичке антропологије филозофа неоплатоничара, у којој је тело, као и сва материја, било обезвређено. Познато је да се рано хришћанство утврдило и раширило у пределима света где је владала античка хеленистичка мисао, те да су се утицаји неоплатонистичке теорије и праксе неколико векова мешали са изворно хришћанским откривењем. Међутим, једнако је познато да се православно светоотачко богословље упустило у вишедеценијску борбу против неоплатонистичких упуцавања, када су ови почели озбиљно да угрожавају чистоту првобитне хришћанске поруке. Овај сукоб догађао се како на плану теорије, у разврставању и преиспитивању наслеђа великих учитеља Александријске школе, пре свих Оригена, тако и на плану праксе, у одбацивању спиритуалистичких тенденција и навика које су се биле учврстиле у источном монаштву. Неоплатонизам је, преко учења светог Августина, још дубљи и далекосежнији утицај имао на хришћанском Западу, са последицама које, како се чини, ни до наших дана нису у свим размерама сагледане.

Изгледа да утицаји платонистичког филозофског наслеђа, који су постојали од првих векова хришћанства, нису у потпуности деконструисани ни одстрањени из предања хришћанске религије. Они се можда у највећој мери огледају у недостатку позитивне бриге за тело и културу здравља међу хришћанима новијих генерација, упркос томе што су те теме постале значајније и, под условима савремених стилова живота, етички осетљивије него икада пре. Живети хришћанским животом не значи негирати физичку културу, већ вредновати исту духовним вредновањем и наћи истој

---

⁵ Владета Јеротић, *Претече хришћанства* (Београд: Ars Libri, Neven, Задужбина Владете Јеротића, 2007), 135.

одговарајуће место у животу човека⁶. Можда морамо поставити и једно овако узнемирујуће питање: да ли је хришћанство какво познајемо данас (било оно, у конфесионалном смислу, православно или неко друго) заиста само и једино Христова вера, или је то њен платонистички филозофски амалгам, сократовска интерпретација или стециште скривених и некритички усвојених неоплатонистичких примеса? Ово питање може се поставити на више нивоа, почев од изворно библијског схватања "душе" и њеног опозиционирања у односу на тело, па све до истинског уважавања човека као носиоца физичког идентитета. Уколико ова питања не буду размотрена и на искрен начин продубљена, чини се да нема наде да ће хришћански допринос савременој биоетици бити теоријски довољно значајан.

БИОЕТИЧКИ ЗНАЧАЈ ДИСЦИПЛИНЕ ПОСТА

Добро је почети макар са једним позитивним елементом уочљивим у физичкој и здравственој култури православних хришћана. Нека то буде дисциплина поста. Ова традиција још увек је жива и заступљена у нашим и другим крајевима православног света као неизоставни део поштовања поретка црквеног живота.

Пазите на себе да срца ваша не отежају преједањем и пијанством и бригама овога живота, и да Дан онај не наиђе на вас изненада. (Лк. 21. 34)

Чини се да овај цитат из Јеванђеља по Луки најближе дочарава смисао држања поста у Православној цркви. Мада он указује и на друге важне аспекте који утврђују тај смисао, довољно је почети са тумачењем културе поста као аскетске дисциплине устројене против *отежања срца*. Већ сама логика употребе термина исхрана (преједање), "бриге" и "срце" изводи нас ван платонистичког концепта какав је често наметнут уобичајеном начину размишљања људи наше цивилизације. Претеривање у исхрани утиче не само на отежање тела, већ и на отежање "срца" (што је у библијској антропологији ознака за целовито схваћено људско биће); исхрана се по штетним последицама доводи у исту раван са "бригама" овога живота, а све заједно доводи се у примарни есхатолошки контекст ишчекивања "Дана

---

⁶Ненад Живановић и Ивица Живковић, Више од игре. Есеји о физичком васпитању и спорту у контексту источнохришћанске културе (Ниш: Паноптикум, 1997), 46-47.

оног", то јест дана суда, коначног заокруживања и сумирања нашег животног биланса.

Дисциплина поста у православном хришћанству, мада често измештена из контекста њене изворне есхатолошке мотивације, без сумње доноси много добра хришћанским верницима. Привремено искључивање одређених врста хране, уопштено дефинисане као храна животињског порекла, унапређује човеково здравље, физичку спремност, а у одређеним случајевима и добро душевно расположење. Постоји разлика између две врсте поста, једног строгог, у којем се не користе ни уља биљног порекла, и другог блажег ("разрешеног"), где се искључују само нутритивни из животињског света. Искуснији у посту, они који су навикли на суптилнија духовна самопосматрања, могу да увиде разлику између једног и другог режима исхране, као и да осете промене у општем психофизичком стању организма и прописане дане када се по налогу Цркве држи пост.

Другачија пажња која се посвећује телесном изгледу у новије доба свакако да оставља последице и на културу поста код православних хришћана. Пост у новијим генерацијама добија још једну врсту афирмације, као брига о физичком и здравственом стању људи, али често постаје и предмет поређења са дијетама разних врста и намене⁷. С једне стране, дијета се у хришћанској етици одбацује као део мотивације за држање поста, зато што би ови разлози требало да буду обухватнији и другачије дефинисани. С друге стране, пост у великој мери не испуњава функцију дијете, зато што намирнице биљног порекла по калоричној вредности не заостају за оним које пост не допушта. О квалитету исхране и њеној нутритивној вредности код православних хришћана се готово и не мисли, бар не из разлога који се могу препознати као "верски". Напротив, постоји извештан ресантиман и културна дистанца која хришћане нагони да се преко разумне мереprotиве захтевима савременог живота.

Далеко од тога да су дијете општеприхваћено решење у савременом свету, када је у питању брига о здрављу и изгледу тела. Указује се на лоше последице култа тела који из комерцијалних разлога промовишу савремени медији, признаје се штета коју на психолошком плану доноси опсесија бројањем килограма телесне тежине и калорија у храни, а као алтернатива строгом уздржању препоручује се шири и етички прихватљивији став према сопственом здрављу и однос према свету, који укључује већу бригу о здравој (не само калорично одмереној) исхрани, позитивно мишљење и обавезно укључивање физичког вежбања. На жалост, проповед савременог

---

⁷ David Grumett and Rachel Muers, *Theology on the Menu: Asceticism, Meat and Christian Diet* (London: Routledge, 2010), 17.

хришћанства нема шта значајно да понуди људима на плану ових добрих савета: шира култура исхране, изван једноставних прописа о посној и мрсној храни, код хришћана не постоји, дисциплина мисли ограничена је на резерват религиозних препорука о молитви и држању Божјих заповести, а физичко вежбање сматра се неутралним и у духовном погледу излишним питањем.

У крајњој линији, то опет говори о сиромаштву физичке културе у црквеном животу и пракси хришћана, макар оне физичке културе која би се препоручивала као део хришћанског живота, те о недостатку ове теме у теолошким антрополошким и етичким теоријама и конструктима савремене хришћанске мисли. Култура поста разматра се као тема индивидуалне етике, односно аскетике хришћана, док се у социјалној етици, о посту као дисциплини црквеног живота, тумачењу њених учинака, заостатака и могућности, готово и не размишља. С једне стране, поредак држања поста тумачи се сувише уско и у извесном смислу ограничено, док с друге стране недостају осврти, анализе и одговори хришћанске теологије на све овде поменуте важне области људског живота - које је савремена култура наметнула а црквени проповедници се за њих прогласили ненадлежним.

Ова врста незаинтересованости могла би се разумети уколико би се показало да се ради о вештачким, пропагандно или идеолошки наметнутим трендовима који дефинишу савремени свет, међутим, ако се питањима физичке културе и односа према телу приступи као делу живота савременог човека, оправдања не може бити. Физичка култура је у сваком случају једна човекова делатност, савише могућих аспеката: естетским, функционалним, прагматичним, итд. Њен првенствени субјект јесте човекова личност. То нам говори о комуникацији као њеном суштинском, фундаменталном обележју⁸. Православна социјална етика, па и биоетика, морала би што пре изнети своју реч и своје хришћанско сведочанство по многим питањима односа савремених људи према телу (души, квалитету живота, те коначно: светости живота са аспекта тела и физичке културе), који се креће на континууму од крајње запуштености здравља до опсесивне преданости појединаца развоју телесних карактеристика.

Постоји још једна област у којој хришћанска култура поста може да допринесе квалитету и светости савременог живота. То је област борбе човека против различитих врста (болести) зависности. Ова борба треба да има свој политички аспект, с обзиром на чињеницу да је производња дувана и алкохола у једном тренутку широм развијеног света прерасла у бизнис. С

---

⁸Ненад Живановић и Ивица Живковић, Више од игре. Есеји о физичком васпитању и спорту у контексту источнохришћанске културе, 33.

једне стране, ваља се борити за њену забрану, можда на начин слободне грађанске иницијативе, а с друге стране објашњавати све препознатљиве стране легалног уништења здравља и благостања нације – што спада у делатност социјалног и духовног просвећивања. Овај моћан чинилац ризика и смртности представља злосрећну последицу слабе воље и грех по себи, а такође и болест. Узроци западања у зависност могу бити генетски, а могу бити и последица стресног окружења у приватном и јавном животу човека. Алкохол је данас у развијеном свету јевтинији од наркотика и лако доступан. Дефиниција алкохолизма односи се на компулзивну злоупотребу која доводи до озбиљне и дуготрајне штете по конзумента и његово домаће и јавно окружење. Потреба за конзумирањем упркос штетним последицама захтева темељно лечење. Алкохолизам утиче на виталне мождане функције и доводи до развоја типичног начина понашања, које се креће од порицања, манипулације другима, гнева, до поремећаја памћења, депресије и параноје. Велики је утицај ове болести зависности на непосредну околину: чланове породице, пријатеље и сараднике. Она ствара и невинне жртве, које се квалификују као козависници или пасивни зависници. Зависност одраслих има велики утицај и на младе, путем социјалног учења или учења по моделу. Традиционално православна средина руских земаља један је од крајева света у којима је друштвена болест алкохолизма достигла несагледиве размере.

С обзиром на велике штете по породицу, друштво и квалитет живота, болести зависности данас се могу одредити као биоетички проблем. Хришћански приступ, поред стратегије препознавања и тражења стручне помоћи, треба да укључи и пастирску помоћ, усмерену на садејство терапије и молитве. Осим алкохолизма као најраспрострањенијег облика, хемијска зависност обухвата још: наркотике ("уличне" и "тешке"), поједине лекове добијене на рецепт, злоупотребу лекова који се добијају без рецепта, никотин и блаже облике (кофеин, теин и сл.). Док је производња дувана и алкохола легализована, трговина наркотицима је делимично незаконита, док издавање лекова спада у домен одговорности здравствених служби и фармацеутских компанија. Употреба дувана, алкохола и лекова канонски је забрањена само у појединим хришћанским конфесијама које се данас у свету сматрају фундаменталистичким (најпознатије међу њима су Јеховини сведоци и неке гране адвентиста). Међутим, у духовној перспективи, хемијска зависност се за све хришћане и све људе може окарактерисати, у строгом смислу, или као нарушавање здравља, квалитета и светости живота. Тешкоће одвикавања суштински се могу протумачити као слабост људске воље. Духовне навике поста и уздржања практично помажу јачању воље и лакшем савладавању тих тешкоћа. Хришћански аспект борбе с патологијом

хемијских зависности треба тражити у ширем контексту подвижничког (аскетског) приступа животу за који се верници васпитавају.

ОПШТА КУЛТУРА ВИТАЛНОСТИ И ЗДРАВЉА

Медицинско изучавање генералног стања отпорности људског организма на поремећаје здравља до скоро је било ограничено на уску стручну сферу имунологије. Данас се ово стање дефинише у ширем и обухватнијем смислу, као "психо-неуро-ендокрино-имунолошка" област⁹. Показује се да је готово сваки поремећај здравља и виталности код људи психосоматског порекла. Међутим, ови новији медицински увиди још увек нису имплицирали нити подстакли теоретичаре да изнова подвуку па и на нов, дубљи начин протумаче повезаност и међусобну условљеност човековог тела и "душе", његове психологије и физичке културе. Овај недостатак можда нигде није у тој мери упадљив као у хришћанској социјалној етици.

Велики део човекових психичких узнемирења настаје услед физиолошких чинилаца, какви су повишен или снижен крвни притисак, повећан или умањен ниво шећера у крви, проблеми са циркулацијом и производња хормона која прелази доњу или горњу границу. Биохемијске анализе данас нам могу дати одговоре на нека питања на која човек иначе покушава да одговори преиспитујући снагу својих ставова, намера или воље. Не може се на спиритуалном нивоу решавати проблем који је потекао из нерешених функција физичког организма. Ендокрини систем у организму створен је да би деловао као добро увежбани оркестар. Ако хипофиза успори са радом, резултат је претерана нервна стимулација. Резултати испитивања који указују на чињеницу да се овај поремећај далеко чешће јавља код људи западне цивилизације у поређењу са становницима Истока даје нам основа да претпоставимо да се кључни разлог налази у начину живота, навикама или једноставно сиромашној физичкој и здравственој култури. Тироида која сувише снажно функционише испушта одређену врсту хормона у циркулацију, који, чак и у малим количинама, сужавају крвне судове, појачавају пулс и напрежу мишиће. Ако хипофиза није у стању да излучи хормон који одговарајуће делује, стање стреса постаје перманентно.

Стрес је особеност начина живота новијих генерација које живе у једном делу Земљине кугле. Као такав, он представља нову тему и специфичну област биоетике. Данас је "стрес-менаџмент" или управљање стресом важан део менталне хигијене и одржавања оптималне радне

---

⁹ Владета Јеротић, *Човек и његов идентитет* (Горњи Милановац: Дечје новине, 1988), 87.

способности, али још увек мали број људи препознаје стрес као одговор организма на наметнуте услове, једним великим делом физичке, оне које се тичу функционисања човековог тела¹⁰. Функционисање човековог тела је "функционисање" његовог бића и једно од првих обележја квалитета живота. У хришћанској биоетици проблем управљања стресом требало би означити и као труд на унапређењу светости живота. Међутим, ова тема се још увек није појавила на дневном реду теолошких и проповедничких задатака нашег поколења Цркве.

Хата-јога је стекла велику привлачност на Западу управо као важно здравствено образовање које постаје искуство и сензација, манифестована код великог броја људи у одржавању виталности. Осим вежбања положаја, дисања, релаксације и чишћења отрова у организму, она представља и јасно морално учење које потенцира искреност и скромност при одабирању циља који је у нечијој могућности. Наравно, то не искључује одређено повишено стање свести, што је управо оно што већина савремених западњака и очекује од јоге. Просто је невероватно како хришћанска религија, будући забележена у колективном несвесном људи западне цивилизације, не може да пружи никакав пандан, осврт, реакцију или властито тумачење истих ових питања са којима се јога успешно суочава. Јасна порука сваке биоетике, па утолико више и хришћанске, за човека савремене цивилизације морала би да буде усмерена на потребу да се престане са погрешним коришћењем свог тела и ума. Рад на отклањању властитих инхибиција никако не доводи у опасност веру човека, већ позива на друштвено одговоран и позитивни начин живота, који не захтева неразумна жртвовања. То управо може да буде платформа и за обновљење хришћанске побожности у модерном свету, с обзиром да су многа друга полазишта практично осуђена на неуспех. То не значи никакву капитулацију пред секуларним вредностима или утицајима других религија, већ бригу за унапређење виталности и здравља живог човека. Никако се не може разумети зашто би игнорисање или противљење консолидовању физичког здравља било претња човековом духу, у свим генерацијама па и у актуелној.

Виталност човека има три главна непријатеља: то су време, гравитација и човек сâм¹¹. Време је космичка чињеница и један од аспеката Божјег стварања. Његово напредовање чини да људи старе без могућности да то промене, али истовремено и преусмерава њихову пажњу са пролазних на вечне циљеве. Посвећеност тим циљевима не потврђује се тиме што човек допушта или чак поспешује превремено старење. Ниједан од узрока

---

¹⁰ R.S.Lazarus & S. Folkman, *Stress, Appraisal and Coping* (New York: Springer 1984), 101.

¹¹ Josef Kirschner, *Die Kunst, ohne Angst zu leben* (Droemer: Knauer, 2001), 55.

превременог старења: ни јадиковање, ни брига, ни запостављање, ни самотровање, нису духовно неутралне нити позитивне оријентације. Уколико савремени човек схвата да му је неопходна едукација за виталност и да у томе лежи област неискоришћених могућности, хришћански теоретичари и сведоци побожног живота нашег доба морали би да уђу у ту област и понуде своје одговоре, а не да препуштају оптерећене душе данашњице бризи и искуствима далекоисточних доктрина. Није потребно много дана да човек научи да се умири и ослушкује поруке свог тела, да увиди његове реакције, да разуме унутрашње функционисање органа, да посматра себе како стоји, хода, лежи или седи, као и да прати менталне реакције и промене у свом емоционалном животу у погледу виталности. Ова потреба ни у чему не одудара од општеприхваћеног схватања физичке културе на Западу, која је по класичној дефиницији човекова делатност, која као део опште културе, знањима о физичком вежбању и знањима за физичко вежбање омогућава трансформацију личности од стварног у могуће¹². Оно што је савременом човеку заиста неопходно, то је духовни контекст ових активности какав би одговарао не само његовом наслеђу или традицијама његовог окружења, већ, пре свега, истини живота коју ми хришћани тврдимо да смо спознали.

КУЛТУРА ОДМОРА

Активности тела смењују се с периодима мировања, тако да и једно и друго стање организма заједно спадају у домен физичке културе. Није довољно да се човек само упозна са делотворним програмом кретања и вежби; важно је да научи и да се ефикасно одмара. Савремени начини живота су и од одмора, који се традиционално схвата као пасивно стање, створили проблематичну сферу активности којима ваља овладавати као вештином.

Не треба мешати умеће одмора са уобичајеном праксом дневног спавања. Штавише, спавање током дана, нарочито у поподневним сатима после ручка, када се оно највише и практикује, уопште није одмор. Дремање после ручка чини да тело током тог периода само жуди за још више одмора. Разлика између дремања и стварног одмора је у томе што су током спавања пасивни и човеково тело и ум, док током одмора тело треба да буде пасивно а ум активан. Човек може својом умном активношћу да утиче на убрзавање циркулације и на различите процесе метаболизма на којима се заснива одмор. Тело тада не ради ништа. Заспати током одмарања погрешно је и

---

¹²Ненад Живановић, *Прилог епистемологији физичке културе* (Ниш: Паноптикум, 2000), 32.

непријатно. Погрешно, јер не значи одмор, а непријатно јер особа често не успева да се пробуди "на време". Уколико се у том периоду врши и процес варења (а то се обавезно дешава приликом дремања после ручка), човек се буди уморан, оптерећен, осећајући извесне тегобе у дигестивном тракту које не би осетио у случају одржане будности.

Одмор од двадесетак минута дневно требало би да постане човекова свакодневна духовна навика. Духовна, јер обећава успех у повећању енергије и свежине тела. Није тело то које треба да научи да се опусти, већ човеков недисциплиновани ум. Зато треба посветити времена и пажње уму како би се у свом подвижничком напору привикао на ново искуство које му у почетку недостаје и које га спутава. У погледу свесности, пре свега треба знати да се осећање опуштености и топлоте заснива на циркулацији крви кроз тело. Ово је могуће само када су капилари отворени. У зависности од њихове закрчености неке жлезде и мишићи могу или не могу да функционишу¹³. Није од превелике користи бавити се физичким активностима уколико човек не уме да одржава равнотежу активношћу одмарања. Људи се снадбевају крвљу посредством аутономног нервног система над којим немају вољну контролу. Међутим, на тај систем може се апеловати дужим понављањем менталних позива. Ово је пракса непозната и страна западњачком менталитету, међутим витално осећање топлоте у телима људи у најчешћем броју случајева онемогућено је изразито лошим начином на који људи западне цивилизације третирају своја тела.

Тај лоше оцењени третман не ограничава се само на мањак активне физичке спремности. Чак и код људи који су уклонили све физичке препреке остају препреке менталне природе, које стоје на путу бољој циркулацији и делотворнијем одмарању тела. Доказано је да од ових проблема пате углавном људи који се баве извршним надлежностима. Њима не недостаје дисциплина редовног вежбања; штавише, добар организатор посла, свестан важности здравља, без тешкоћа уклапа планирано време за физичку активност. Искуство показује да је одређена врста отпора усађена у њихове умове и да им не допушта да се препусте захтевима тела и буду привремено пасивни. Такође, они се често жале да не могу да смире свој ум¹⁴. Посебно је потребно изборити се против неуротичне потребе за контролом која приликом одмарања није ни од какве користи. Унутрашњи отпор који не настаје из тела већ из ума спречава у делотворном одмарању управо оне људе којима је одмор најпотребнији. Њихов проблем не тиче се физичког васпитања. Он је духовне природе.

---

¹³ Ibid, 98.

¹⁴ Ibid, 114.

Хришћанска социјална етика морала би да има шта да каже на тему грчевите "потребе" савременог човека да менталном снагом усмереном на контролу уђе чак и у процесе функционисања свога сопственог метаболизма. Немогућност препуштања, ослушкивања токова природе који постоје у телу, као и немогућност умирења мисли стоје у непосредној вези са неспособношћу човека да се обрати Богу. Одустајање човека од апсолутне контроле, неуздање у себе и своје рационалне капацитете, спада у квалитет његове вере и његовог односа према Богу, себи и свету око себе. Још увек нико од теоретичара хришћанске теологије није посматрао реперкусије овог, у савременом начину живота тако раширеном искушењу духовног немира, на културу одмора савремених људи. Вештачка подела на одмор тела и одмор душе у овом случају је беспредметна. Одмор људског бића не може се замислити без ефективног опуштања његове физичке стране.

Дубоко опуштање није нешто што треба да се постигне, у чему треба да се успе. То је просто животно искуство у неколико чинова или серије кратких сцена, где је аутор комада Богом створена природа, тело сцена а ум – посматрач. Ум само треба да се усредсреди и да буде свестан свих осећаја. Деловање везано за ту потребу је чисто ментално и зато се опуштање сматра менталном (умном) дисциплином. Човек би требало прво да усмери своју пажњу на то како дише. Лакше је усредсредити се на нешто што се одвија неголи на неку непокретну тачку. Први чин опуштања је када човек осети тежину. Свесно дисати значи начинити први корак ка стању пасивности. То је почетак одмора. Препуштање и пасивно посматрање себе јесте врста самосагледавања у којем је највећа инспирација то што се човек диви хармоничном заједничком деловању свог тела и ума.

Опуштање је капацитет и дар људске природе, а не измишљотина јоге или других источњачких религија. Оно је Божји позив, ништа мање него успех у било којој активности коју човек науми. Ако источњачке дисциплине нешто постижу, оне то чине само показујући људима како да користе оно што им природа даје и за шта су као људи способни. У томе нема или не мора да буде магије ни религије ништа више него у многим уобичајеним активностима ума које су познате и уобичајене у начину живота људи западне цивилизације. Опуштање није неважна ствар у људском постојању. Оно је много више од краткотрајне користи или ужитка. Између осталог, оно има и хигијенски значај, будући да прочишћује тело од отрова. Нико не гледа на праксу редовног купања као на магију, мада је у прошлости било подозрења према источњачким навикама купања и чишћења тела, које су онда биле учестаније и детаљније него код средњовековних хришћана. Данас би опуштање требало да постане свакодневна навика, попут прања зуба. Не одморити се, с једне стране, представља обележје недостатка културе, док је, с друге стране, то велики грех човека против самога себе.

Проактивни (или проактивистички) западњачки приступ животу није супротан, већ комплементаран са источњачким приступом пасивности или не-делања. Овај други принцип не значи исто што и не радити ништа. Не-делање није исто што и лењост; оно ни у ком случају није "непродуктивно"¹⁵. Оно пре представља свесну и мудру одлуку човека да се клони агресивних активности, те самим тим и форму менталног самодициплиновања, што је својеврсни вид акције. Увид у стварну духовну вредност не-делања је основа за схватање источњачке мудрости коју је Запад у прошлом веку из практичних разлога пригрлио, а исто тако и за овладавање њеног најдрагоценијег дара западном свету: психофизичког одмора.

Гледано са аспекта умног делања, постоје две врсте концентрације. За модерни Запад типична је концентрација на ефикасност. Она се стиче у школи англосаксонског образовног концепта и продубљује се током човековог радног века¹⁶. Овај тип умног делања проистекао је из протестантске радне етике, која је бар толико удаљена од основа источнохришћанског, православног погледа на свет колико и "источњачке" духовности. Код источњака постоји концентрација на "конTEMPLацију". Њено испуњење не лежи у спољашњим резултатима већ у личном духовном опиту и стицању свесности, то јест раскиду са дуготрајним стањем самохипнотисаности у коју је модерни човек запао. Треба поменути да се старохришћански Исток на сличан начин разликовао од ондашњег хришћанског Запада, пре свега по конTEMPLативном, "созерцатељном" настројењу хеленског, сиријског, јерменског и других типично источних тумачења хришћанства. Данашњи становници Запада, у које спадају и модерне православне културе и начини живота, постали су неспособни да разазнају сигнале које им шаље њихово сопствено тело. Они дају све од себе да игноришу и потискују његове протесте, најчешће уношењем хемијских материја. Савремени хришћани злоупотребљавају пилуле за умиривање болова, срчане сметње и слабо варење. У једном тренутку, када тело престане да сарађује у овом целоживотном процесу самоуништавања, долази до колапса. Духовна позадина ове генералне слике више је него проблематична. Она не треба да оставља равнодушним тумаче и сведоке хришћанске побожности.

Дубоко опуштање у сврху одмора вероватно је једина људска активност од које нико није умро. Вештине опуштања уче човека лепом

---

¹⁵ Mircea Eliade, *A History of Religious Ideas, Volume 2* (Chicago: University of Chicago Press, 1984), 115.

¹⁶ Max Weber, *Sociological Theory (fourth ed.)*, ed. George Ritzer (New York: McGraw-Hill, 1996), 35.

опхођењу према себи. Људи, међутим, откривају да се до те навике не долази лако ни брзо. Препреке се вероватно појављују код сваког појединачно. Најслабије напредују они појединци који нису свесни у којој мери су непријатељски настројени према самима себи. Веома је тешко одвојити физиолошке од психолошких фактора у њиховом општем здравствено/виталном стању. Уколико не налазе никакво друго теоријско полазиште, савремени православни теолози морали би из љубави и пажње према човеку да истом пруже подршку, утеху и разумевање, те да, уколико му и саветују избегавање сваког додира са другим традицијама, не наставе да игноришу незавидан положај у којем се овај нашао и његову потребу за бригом у овој области културе.

КУЛТУРА ДИСАЊА

Значај дисања по човекову виталност и здравље толики је да се без претеривања може тврдити да је у погрешном дисању почетак физичке болести. Дисање се не може схватити само као удисање и издисање ваздуха. У њега су укључени и други чиниоци. Важно је дисати целим, а не само једним делом плућа. Доста зависи и од тога како се ваздух управља при удаху и издаху. Важан је положај у којем се човек налази, а такође и мисли које прате дисање. Можда је, са аспекта виталности и здравља, најважнија хигијенска страна људског дисања. Ако ваздух који људи удишу садржи довољно нечистоћа, његови остаци у плућима могу да се понашају као млеко у процесу ферментације. Са сваким издахом у плућима остаје око литар ваздуха; без тог остатка плућа би тренутно колабирала. Он може бити и извор инфекције. Већина плућних болести проузрокована су квалитетом овог остатка¹⁷. Ако му се дозволи да стално остане у плућима, може доћи чак и до упале; у бољим случајевима свакако долази до неких других здравствених поремећаја.

Човеков грудни кош има еластично дно које се назива дијафрагма. Она је створена тако да се приликом издисаја препречи, не дозвољавајући да се плућа проширују. Током издаха она се повлачи према грудном кошу, што ураћа избацавањем једног дела остатка ваздуха. Овакав рад дијафрагме назива се абдоминално (трбушно) дисање. Ваздух не улази заиста у абдомен, али се овај том приликом надувава и издувава попут балона. Процес унутрашњег чишћења дисајних органа захтева да се у плућима оставља што је могуће мања количина ваздуха и да се он избацује неколико пута дневно. Вежбама дисања постиже се ниво прочишћења који није могуће да се догоди

---

¹⁷ Josef Kirschner, Die Kunst, ohne Angst zu leben, 217.

спонтано, у уобичајеним стојећим, седећим или лежећим положајима тела. Правилно вежбање дисања благотворно је и за срце, јер има ефекат масаже. Те вежбе могу, уз савет лекара, да побољшају, ако не и да излече срчана обољења. Грубо говорећи, дах је допремач важног сировог материјала који стиже у метаболизам. Из смеше гасова узима се одређени проценат кисеоника без којег човек не може да преживи. Унутар алвеола кисеоник се ужурбано предаје црвеним крвним зрнцима која заузврат дају малу количину отпадне материје карбон диоксида. Ако се карбон диоксид не би елиминисао истом брзином којом је произведен и ако би се акумулирао у мишићима и нервним ћелијама, претворио би се у млечну киселину, отровну за човека¹⁸. Физички премор је знак повишене количине млечне киселине у организму. Да би се избегла преурађена исцрпљеност неопходно је елиминисати све отпадне материје глатко и редовно, за шта је потребно да довољан број алвеола ради како треба и да постоји потребан број активних црвених крвних зрнаца.

Попут других области у људском организму, механизам на основу којег функционише процес дисања представља јасну манифестацију чуда Божјег стварања. Људи, наравно, могу бити потпуно несвесни тог процеса. Уколико пак јесу свесни и ако доводе тај процес у везу са својим личним односом према Богу, дословно сваки удах и издах може да им представља нови разлог за учвршћење животног става благодарности. Можда звучи романтично ако се каже да за верника и само дисање може да буде начин практиковања вере. Али у сваком случају духовно осмишљање и контекстуализовање темељних телесних функција као што је дисање чини важнијим и питање његовог квалитета. Здравно и погрешно дисање, уколико га је човек свестан и у тој мери у којој га буде свестан, као ни свака друга самонегујућа или самоугрожавајућа човекова делатност, не може нити треба да буде са аспекта вере неутрална ствар. Човек није створен као ствар која треба несвесно да пролази кроз ове процесе, или као живо биће над којим се физички закони спроводе сами. Брига о својој виталност и здрављу, као део односа према себи, неизоставна је компонента нечијег односа према свету око себе и према Богу који га је створио.

Вежбе дисања имају макар толику важност колику има и рекреативна шетња или радна активност која држи човека у оптималном стању живота. Док физички рад поспешује здравље људског бића, а дуге шетње доприносе његовом здрављу код старијих и слабо покретних особа, вежбе дисања, које у свим узрастима и здравственим стањима човека померају његови дијафрагму горе-доле, производе двоструки ефекат чишћења. У горњем делу

---

¹⁸ Ibid, 228.

ствара се притисак плућа који ослобађа остатак ваздуха, а у доњем притисак који чисти органе за варење и иницира постепено чишћење читавог организма. Добра и увежбана респирација враћа покретљивост плућима и абдомену, који људи са вишком телесне тежине осећају као потенцијално смртоносни терет. Немогуће је, нити се то од кога очекује, да све време практикује здраво адбоминално дисање. Оно се вежба неколико минута, пар пута дневно, у лежећем положају. Први корак ка самопомоћи почиње са вежбом свесног и усредсређеног даха. Западна физичка антропологија признаје три фазе удисаја: абдоминалну, торакалну и клавикуларну (горњим делом плућа). Комплетно дисање изводи се у једном спором покрету који обухвата све три фазе. Овде је важна координација покрета и даха. Дужина таласа може се самостално одређивати зависно од могућности и осећаја који диктира само тело. Треба се чувати малтретирања себе путем грчевитих вољних напора који су обично бесмислени, чак и несвесни.

Дисање кроз нос није само питање хигијене дисања; оно је и у другом смислу есенцијално за добробит човека. Удисање кроз нос истовремено филтрира и загрева ваздух пре него што он допре до плућа. Када хладан ваздух повучен кроз носдрве додирује активирајуће тачке унутар главе, пријатно осећање проширује се и на друге делове тела, пре свих других на соларни плексус. Свесно смиривање и усредсређивање на процес дисања у овом пределу доводи и до позитивних и благих емоционалних реакција. Није реч ни о каквој магији нити менталним процесима медитације. Удисање просечно хладног ваздуха утиче на симпатички нерв, док издисање топлог ваздуха делује на синусе који представљају отвор на леђном делу организма. Ради се о нормалним физиолошким функцијама које имају своју нормалну везу са човековим психичким осећајем.

Фини рад капилара уређен је тако да се они могу ширити и сужавати у зависности од количине кисеоника који им се допрема. Овај механизам припада невољном нервном систему који не реагује ни на каква вољна наређења или напрезања. Када су капилари било где у телу сужени ствара се неугодни осећај тензије и обрнуто. Исто стање могу да проузрокују и негативне емоције као што су љутња или страх. Да би поништили ове синдроме недвосмислено духовног порекла потребно је практиковати мирну концентрацију са дисањем, која ће позвати симпатички нерв да се опусти и указати на то да човек жели да нормализује своју циркулацију ширењем крвних судова. Макар самим тим што неутралише синдроме духовног порекла, овај напор има одређени духовни значај. Он циља на то да човек може да утиче на свој сопствени аутономни нервни систем, зато што је то још једна од карактеристика, па и још један од Божјих дарова, која га чине човеком.

Дубоко дисање може се вежбати стојећи или седећи у било које доба дана без потребе за заузимањем посебних положаја, померања руку или медитације. Физиолошки ефекти су једнаки. Важан је сам процес правилног дисања који се тиме покреће. Дисање је од непроцењивог значаја и за вежбање самоконтроле која се тада аутоматски јавља. То може омогућити човеку да преиспита и своје аутоматске реакције на иритације и разочарења свакодневног живота. Ритам није нешто чиме човек може да управља. То је питање унутрашњег физиолошког рада организма¹⁹. Приликом свесног дисања, човек у свом уму повезује дужину таласа са сигурним, непроменљивим покретом. Ритам сваког појединца зависи од његовог физичког стања и степена праксе. Суштина је у следећем: открити ритам и дужину таласа код себе, те праксом и искуством учинити овај ритам спорим и тако деловати умирујуће на психу. Духовне последице у области здравља, посла и самих односа са ближњима су изузетно значајне.

Православно духовно предање посветило је велику пажњу праксама човековог умног делања и концентрације. Свесно управљање менталним покретима у хришћанској традицији назива се *созерцање* (контемплација, грч.: теорија). Често се са много ентузијазма и жеље да се и у тој традицији пронађе нешто компатибилно са вежбама дисања помиње исихастичка пракса повезивања молитве са удахом и издахом, као и одговарајућим положајима тела. Међутим, вежбање Исусове молитве није пракса свесног дисања. Дисање се овде налази у функцији помоћног средства за умну концентрацију усмерену на речи молитве. То је само употреба, не и покушај утицаја на физиолошки ритам дисања. Нигде у молитвеном предању Цркве не постоји било какво упућивање човека на упражњавање свесног дисања.

Скоро је невероватно да аскетски оци Истока нису увидели духовни значај правилног дисања и последице којима оно урађа. Савремено доба нуди другачији контекст отварања тог питања, без обзира на његову заступљеност у прошлости. Значај правилног дисања данас излази у први план, научна сазнања о томе су обимнија и доступнија, ритам живота и пословних активности чини га већим него икада пре, а његову духовну компоненту није могуће занемарити. За разлику од источњачких дисциплина, хришћанска вера у Бога може да усмери човека да свој ритам дисања усклађује са молитвом, размишљањем о Богу и обраћањем Богу, али не само као помоћно средство у умном усредсређивању већ као нешто што има и своју особену важност.

---

¹⁹ Ibid, 229.

КУЛТУРА ФИЗИЧКОГ ВЕЖБАЊА

Физичко вежбање данас је постало део популарне културе и о њему се, за разлику од дисања, већ довољно зна. Друго је питање колико људи уопште разматрају смисао саме физичке културе. Уколико се физичко вежбање доживи као "благодатна храна" човековог организма, онда постају несхватљиве две глобалне тенденције: с једне стране, одсуство било какве жеље да се оно, макар и повремено, користи, а с друге, коришћење физичког вежбања не за човеково добро, већ за добро и развој култа тела, култа спортског резултата или култа профита²⁰. Многи верници добијају препоруке од својих пастира да се позабаве својим здрављем и на активни начин, почев од општеприхватљивих, "традиционалних" форми корективног вежбања и гимнастике у домовима здравља, преко саветовања да се деца и млади људи активирају у спортовима, па и до нешто деликатнијих питања уписивања на оне спортове и вежбања који долазе из других традиција. На старом Истоку физичко вежбање није се могло оделити од духовног рада на себи, мада су форме овог вежбања, преузете последњих неколико деценија на Западу, максимално "очишћене" од религиозних аспеката и усмерене на физичку благодет појединца.

Наравно, вежбање јоге, каратеа или аикидоа, доводи човека у додир са општим ставом ових дисциплина о животној енергији и човековим могућностима управљања том енергијом, што може побудити интересовање деце "психосоцијалне револуције" за даље изучавање ових духовних традиција. Одговор хришћанства на то не може остати на простом оспоравању других традиција и покушају спољашње заштите верника од њиховог утицаја. Православна теологија треба да понуди савременом човеку потпуну анализу, конструктивну критику источно-паганских схватања животне енергије (која се код неких назива "ки", код других "чи", или "прана"), њихово оспежно тумачење са становишта православне хришћанске антропологије и целовит алтернативни став о могућностима и потребама физичког вежбања са становишта хришћанског односа према животу, човеку и Богу.

Данашњи човек са Запада обезбедио је себи сав комфор свог времена, али он још увек, у поређењу са неким другим крајевима света, није довољно цивилизован да схвати најкомплекснију од свих "машина" – своје тело и ум. Променили су се услови људског живота и рада. Више нико не ради чучећи. Жене не носе тешке крчаге на теменима својих глава. Мушкарци не носе тешке пакете и кутије на леђима пењући се уз степенице. Кукови, кичма, мишићи, зглобови и кости створени су тако да трпе притисак, истезање,

---

²⁰Ненад Живановић, Апологија физичког вежбања, 39.

увијање и ношење терета. Без ових активности они не могу у потпуности да функционишу. Девојке и младе жене требало би свакога дана по неколико минута да носе нешто на глави. Такође би требало да се савијају и да чуче како би одржале своја леђа у доброј форми. Мушкарци би требало да подижу и спуштају терет, да се савијају, окрећу и напињу тело, макар неколико минута дневно.

Вежбање у теретани само је вештачка замена, али и прилика да се надокнаде ови некада свакодневни и уобичајени делови људских активности које су се у модерном начину живота изгубиле. Најважније је надокнађивати стрес једне стране тела покретањем у супротном правцу²¹. Овде се не ради о игаријама или залудној, прецењеној моди, која се изненада појавила у животима људи, мимо сваког континуитета са традиционалним обичајима живљења. Ово је култура односа према Богом створеном и Богом даном човековом телу, која служи као допуна, замена или алтернатива изгубљеним "обичајима", кључним по човекову виталност и здравље. Континуитет, дакле, постоји, с тим што је потреба за свесношћу третирања сопственог тела данас, у складу са стандардима времена, битно израженија. Однос према свом телу неодвојив је од односа према животу, а одређени однос који човек практикује према животу указује и на његов доживљај смисла, свесности, вишег оправдања људске егзистенције. Ако за физичку вежбу кажемо да је то човекова кретања, одређена по форми и по карактеру, учињена са одређеним циљем – да се развију и усаврше одређене човекове способности, неизбежно је поставити неколико питања: да ли то и такво кретање омогућава човеку да се искаже као биће; да ли то кретање, као благодатна храна, омогућава да се нешто научи о телесном делу човековог бића; да ли је то и такво кретање вредно утрошеног времена и да ли такво кретање омогућава да се ускладе и повећају човекове физичке, интелектуалне и друге способности?²²

Православни хришћани новијег времена у највећем делу света стоје током богослужења (са изузетком оних средина где су уведене клупе за седење). Већ по самом ставу тела приликом стајања видљиво је да припадници нових генерација, чак и у релативно млађим узрастима, подносе тегобе приликом дугог стајања. У моментима када је потребно клечати током молитве веома мали број верних способан је да у клечећем ставу горњи део тела држи право, већ се уместо тога нагиње напред и ослања на руке. Вероватно ни током кућних молитава пред иконом ствари не стоје боље. Када врше поклоне пред иконом у цркви, већина уопште није

---

²¹ Ibid, 255.

²² Ненад Живановић, *Прилог епистемологији физичке културе*, 35-36.

у стању да се савије и додирне под прстима руке. Велике поклоне, који се врше целим телом, готово више нико не може да "уради" правилно.

Богослужење је место на којем човек учествује не само менталним покретима већ и гестовима побожности у којима учествује као целовито биће - од "душе и тела" заједно. Сви ови гестови, као уопште и долазак у цркву, показују да човек стоји пред Богом као човек, а не само као "душа" која се труди да умири и усмери своје мисли. Озбиљност и интегритет молитве, који почињу у цркви а продужавају се на свакодневни духовни живот верника, захтевају да се извесна пажња посвети и физиолошким процесима који се у човековом телу одвијају и који га потенцијално и реално ометају у "ономе што се види" као и у "ономе што се не види".

КУЛТУРА ДЕТОКСИКАЦИЈЕ ОРГАНИЗМА

Важно је да се у хришћанској веронауци и пастирским поукама Цркве што пре појаве добро дефинисани ставови о култури здраве исхране. Ова култура не укључује само бригу о квалитету и врсти хране која се уноси у тело већ и о добром функционисању механизма помоћу којих тело избацује из себе отровне материје. Начин исхране у неком смислу чак је и мање битан, јер људи природно, на основу захтева свог организма, бирају правилну врсту исхране за себе. Међутим, не може се заобићи важност чињенице да се храна лакше вари када је добро сажвакана и поједена док је човек смиреног ума, а не ометеног бригама, заузетог читањем или небитним разговорима. Ментални ставови у знатној мери утичу на варење хране, а несвесност савременог човека и његово препуштање карастрофално лошим навикама у овој темељној области живљења постају алармантни и прерастају у становит биоетички проблем.

Пражњење је интегрални део животног циклуса, чији се реални и симболички значај не може преценити. Успех или пораз у ма којој области развоја увелико зависе од пражњења. Када је реч о култури исхране, није важно само то шта човек једе већ и колико брзо се од непотребних сувишакаунетих путем хране ослобађа. Према најједноставнијој дефиницији, виталност се постиже комбиновањем физичких активности и избегавањем претоваривања стомака у вечерњим сатима. Независно од доба године и дана прописаних за уздржање у овом или оном степену, важно је у вечерњем термину узимати само лако сварљиву храну. Многи људи читавог живота пате од погрешног ритма. Особе које су овладале добрим ритмом најосновнијих физиолошких циклуса у свом организму омогућавају својим унутрашњим органима да се благовремено одмарају и да тачно

функционишу у својој мисији ослобађања тела од његовог отпада²³. У томе се састоји племенита страна савремене моде оријентисане на популаризацију, осмишљавање и примену свега што се може назвати "детокс".

Већина људи данашњице пати од претоваривања система за варење. Често узимање хране захтева готово непрекидан рад унутрашњих органа. Варење obroka не би требало да траје дуже од неколико сати. Не постоји разлог да се нехранљиве материје задржавају у телу дуже од тог времена, а има много разлога да се оне елиминишу што је брже могуће. Након половине дана отпадне материје задржане у човековом телу постају отровне. Степен токсичности убрзано се повећава и отров из органа за варење прелази у циркулацију. Уопштено говорећи, особе са вишком килограма, које носе у себи остатке од шест или више obroka, имају повишен степен отрова у читавом организму. До неопходних анатомских промена, које су још важније од броја килограма и телесног изгледа, долази једино практиковањем вежби истезања, увртања и инверзије. Још једна добробит ових активности је смањивање притиска у венама ногу, што ублажава оптерећење срца.

Духовни аспект ових промена постаје видљивији уколико је човек свестан утицаја који биохемијско стање организма има на његов аутономни нервни систем. Појачана прокрвљеност која се постиже поменутих врстама вежбања повољно делује на рад хипофизе, која диригује читавим ендокриним системом. Склад и несклад у раду жлезда, лака покретљивост или кочење зглобова, правилна или ометена циркулација крви и лимфе у организму представљају јасне последице повишеног степена отровних материја у телу, што има далеко већи утицај на духовну слику бића него што је то савременом човеку и издалека јасно. Уобичајени начини, држања тела, седења, стајања, учестано коришћење појединих делова тела, квалитет обуће, делова одеће и све оно што оцртава улогу људског тела у савременим начинима живљења умногоме има штетан, управо непријатељски, утицај на човекову виталност и здравље. Као свесно, разумно и стваралачко биће, као биће културе, човек би морао да предузме све што је у његовој моћи да дубинске физиолошке процесе у свом организму преусмерава у правцу ослобађања отровних материја.

Стари познаваоци енергије живота у нативним (примитивним) културама успешно су повезивали ослобађање од отрова са визуелизацијом

---

²³ Detoxification and Substance Abuse Treatment, *Treatment Improvement Protocol (TIP) Series*, No. 45, Rockville (MD): Substance Abuse and Mental Health Services Administration (US);2006.

свесног истицања негативних емоција. Савремена медицина све се више приближава констатацији опште психосоматске повезаности једне и друге врсте избацавања штетних материја: оних физичких као и оних невидљивих, унутрашњих, које доминантно утичу на квалитет човековог духовног живота. Још увек се чека на то да тема "ослобађања" у ширем и ужем смислу постане легитимна област изучавања савремене хришћанске етике, као и питање релевантно за савремену пастирску бригу православних хришћана за живот и здравље људи.

БИОТЕХНОЛОГИЈА МОДИФИКОВАЊА ЉУДСКОГ ТЕЛА

Савремени човек живи у време тзв. *трансхуманизма*. Ова реч означава промишљање будућности засновано на претпоставци да људска врста, разумном употребом науке и технологије, може значајно да унапреди сопствене интелектуалне, физичке и психолошке капацитете, да продужи животни век и смањи нежељену патњу. Незаобилазан део тог промишљања је проучавање и тражење начина смањивања ризика на том путу, као и разматрање етичких питања са којима се човечанство први пут у својој историји среће. Људи данашњице први пут виде шансу да учествују у пројектовању следеће фазе сопственог развоја (еволуције) и да утичу да се остварење тог развоја убрза. Говори се и о стварању тзв. "постчовека", човека са значајно унапређеним могућностима какве ранијим генерацијама нису биле на располагању. Ставови света према таквим амбицијама су амбивалентни. Један део активиста који се залажу за ову врсту биотехнолошког напретка назива себе трансхуманистима. Други, који му се из различитих (од црквених до либерално-хуманистичких) разлога противе, спадају у тзв. "биоконзервативце"²⁴. На неки начин, чак и људи који носе вештачки кук, пејсмејкер или сочива, већ по дефиницији представљају "транслуде", киборге или бића која поседују биолошке и механичке делове. Међутим, право узнемирење настаје тек са питањем развоја генетичког инжењерства, које треба да омогући избор и модификовање особина људског потомства.

Човечанство је још у најстаријим историјским временима тежило превазилажењу својих биолошких ограничења. Ова тежња је у извесном смислу давала дефиницију специфичне хуманости, активног учешћа човека у стварању света око себе и самога себе у том свету, које га је разликовало од животиња и осталих видова живота на земљи. Идеја модификације у сврху

---

²⁴ Transhumanist FAQ [Na mreži] = H+ FAQ. - 2012. - <http://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-faq/>. (preuzeto 15. 8. 2015).

превазилажења ограничења дате људскости морала је у средњовековној Европи да буде записана само у формама које су биле сагласне са хришћанском доктрином. Трансхуманизам новијег доба има своје корене у рационалном хуманизму из доба ренесансе и просветитељства. Проналазак машина и почетна истраживања у области аутомата и програмирања довела су у другој половини XX века до снажног развоја информатике, кибернетике, рачунарства и вештачке интелигенције. На другој страни, многи етички правци савремене цивилизације довели су крајем истог века под знак питања све просветитељске идеје које су индустријски развој некритички изједначавале са напретком.

Историја модификовања људског тела почиње са облашћу стоматологије. Још су стари Египћани и древне Маје користили зубне импланте начињене од делова шкољки²⁵. Данас се под имплантом подразумева медицински уређај направљен да замени, ојача или унапреди биолошку структуру која је оштећена, у потпуности недостаје или не задовољава функционалне и естетске захтеве. Савремени импланти засновани су на биокompatibilним материјалима (попут титанијума), који имају особину да након уграђивања у организам обављају одређену функцију не изазивајући нежељени одговор ткива у организму. Данас импланти успешно замењују оштећене зглобове (пре свега колена и кук), а почетак нашег века обележио је велики напредак у области пасивних и активних протеза које се уграђују у сврху замене делова људских удова или чак читавих удова. Електронски уређај који се данас најчешће усађује у људско тело јесте пејсмејкер или електростимулатор срца, а у годинама иза нас постигнут је значајан напредак и у замени комплетног природног срца вештачким.

Модификација се може извршити и уношењем хемијских супстанци. Енглески термин *drug* означава супстанце које унете у тело могу да утичу на физичке и менталне способности, да проузрокују медицинске или интоксикационе учинке. За разлику од српског језика, где термин "лек" указује на употребу таквих супстанци у медицинске сврхе, у енглеском језику, који употребљава варијанте *pharmaceutical drug* и *drug abuse*, видљива је чињеница да њихово коришћење може имати различит социјални и законски третман у зависности од историјског тренутка, религије, традиције, намене, количине и учестаности конзумирања. Медицина је у последња два века направила помаке који су омогућили значајно продужење људског живота. Томе су нарочито допринеле вакцине, које модификују имуни систем људи и животиња тако да смање вероватноћу

---

²⁵ Michael Norton, "The History of Dental Implants", *US Dentistry* (2006), 24-26.

појаве одређених болести. Неке савремене вакцине добијене су путем генетичког инжењеринга. Психоактивне супстанце (лекови и дроге), које се у историји људског рода користе читавих десет миленијума, пролазе кроз крвно-мождану баријеру и дејствују пре свега на централни нервни систем што доводи до промена у перцепцији, расположењу, свести, спознаји и понашању човека²⁶. Данас многи људи живе уз редовну и дуготрајну употребу психоактивних супстанци из медицинских (антидепресиви, блокатори бола, седативи) или рекреативних разлога (кофеин, никотин, алкохол), што их чини вештачки модификованим људским бићима.

Област од нарочитог етичког интереса биотехнологија постаје у њеном пресеку са генетиком, науком која се бави проучавањем процеса наслеђивања. Гени су физички (и дословно телесни) медијум којим се са родитеља на потомство преносе физичке особине, попут боје косе или очију, крвна група, отпорност на поједине болести или склоност ка њима. Целокупна наследна информација једног организма назива се *геном*. Доказано је да, поред генома, утицај имају и лично животно искуство појединца и извесна количина непознатих чинилаца који се у науци за сада класификују као "случај", а који су за вернике неприкосновени простор воље Бога Творца. Са аспекта вере овај последњи извор утицаја је по важности доминантан, а у тој светлости сва научна открића о геному откривају само један ограничени део генетике. Без обзира на то, они ни у ком случају нису небитни нити мање важни у спознавању људског живота и тајне постојања.

Подржана примењеном информатиком, генетичка истраживања одгонетају који су делови генома одговорни за одређене особине, чиме отварају могућност за "генетски инжењеринг" – општеусвојени назив за намерно и планирано мењање генома организма. Данас се генетски инжењеринг највише користи у биотехнологији микроорганизама, биљних и животињских ћелија, како би се подржало корисно понашање (на пример, у пречишћавању отпадних вода или разградњи ђубрива), отпорност на болести и услове средине или жељене физичке особине (на пример, облик и величина плода једне биљке). Генетичко инжењерство омогућава људску манипулацију генима и пребацавање гена из једне биолошке врсте у другу, што се у природи спонтано не може десити. Организми чији је генетички материјал промењен коришћењем генетичког инжењерства на начин који се не дешава у природи називају се генетички модификовани организми. Генетички инжењеринг примењен на људима је из етичких разлога, великих

---

²⁶ Mindy Bough, "The History of Drugs", *Veterinary Technician* (2006), 273-275.

могућности примене и злоупотребе, као и великог броја непознаница, изузетно осетљива област стваралаштва²⁷.

Велики број трансхуманиста у савременом свету одбацује традиционално виђење човека и његовог места у космосу, као и хипотезу о нераскидивој повезаности тела и психе. По њима, суштина једног живог или неживог бића не налази се у материјалној супстанци већ у информационим обрасцима (*information patterns*). Отелотворење у биолошкој супстанци је пре историјска случајност неголи неопходан услов живота. Тело је обично складиште информација - оно које смо прво научили да носимо, али чије је унапређивање или замена могуће и морално исправно. Уколико се пође од претпоставке да је веза између човекове психе и тела раскидива, до раздвајања уз помоћ технологије теоријски може доћи на више начина: трансфером психе у рачунарски, виртуелни простор или механичко тело (*mind upload*), постепеном заменом човекових биолошких органа бионичким, док му цело тело не постане бионичко, или трансфером у друго биолошко тело²⁸. Раскидање везе између тела и психе означило би крај вековне епохе хуманизма, што неки теоретичари очекују с радошћу, док други у томе виде остварење најгорег могућег сценарија. Ипак, већина трансхуманиста сматра да технолошки развој не води ка дехуманизацији човека већ до заустављања његовог неоправданог обоготворења. Етичка позадина овог питања није ни најмање једноставна. Како видимо, оно се може тумачити као зрели плод антихришћанског хуманизма, али и као теистичко, па и хришћанско разрачунавање са хуманизмом у оној сфери у којој он ставља човека на место Бога.

У традиционалне, конвенционалне технике личног модификовања, могу се убројити: учење, вежбање тела, вежбање духа, одговарајућа исхрана, као и различите технике опуштања. Етички проблем настаје по питању нових метода, које подразумевају модификовање људи помоћу технологије. Део дискусије односи се и на евентуално ограничавање права на такву модификацију само у случају медицинске потребе. Заговорници трансхуманизма залажу се за индивидуалну слободу човека у избору технологија које ће неко користити за повећање психофизичких могућности и контроле над сопственим животом на основу доступних информација. Стога не треба заобићи важност едукације, отварања приватних дискусија и јавних дебата и критичког оцењивања ставова везаних за трансхуманистичке технологије, на коју и они сами указују.

---

²⁷ WMA = WMA Declaration // Declaration of Helsinki - Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. - 2008.

²⁸ Nick Bostrom, "A History of Transhumanist Thought", Journal of Evolution and Technology. Issue 1 - April : T. Vol. 14 (2005), 27-29.

Развој медицине и социјалне сигурности током XX века довео је до тога да су многи физички и психички слабији (или уопште, другачији) појединци, који у ранијим вековима не би могли да опстану, преживљавали и стварали потомство. Због тога су многи људи – не само екстремни десничари – постали забринути за квалитет укупног човечанског генетског потенцијала. Покушај да се утиче на кумулативни квалитет генетског потенцијала људске врсте, или неке нације, назива се *еугенетика*. Еугенетика је у прошлости обухватала методе за подстицање оних људи који су се сматрали "здравима" да имају потомство и спречавање оних који су се сматрали "болеснима" у тој намери. Не само нацистичка Немачка, већ су и многе развијене земље пре Другог светског рата имплементирале еугенетичке програме на државном нивоу.

Савремени трансхуманисти већином се противе еугенетици, али подржавају индивидуално право родитеља да утичу на генетски потенцијал сопственог потомства. Упркос великим проблемима са којима се суочава, сасвим је извесно да ће хумани генетички инжењеринг у скорој будућности донети могућност не само избора између ембриона с различитим генетским потенцијалом, већ и промене гена унутар фетуса из којег ће се родити дете. Неки од супротстављених етичких ставова по овом питању су: да фетус има право да остане генетички непромењен, да свако дете има право да буде рођено без болести које су се могле спречити, као и да родитељи имају право да модификују своје нерођено дете. Постоје мишљења да људи имају не само право него и обавезу да користе расположиву технологију за сопствено унапређење. Од тог мишљења, па до става да родитељи имају моралну па и законску обавезу да направе избор везан за будуће потомство, није велики корак.

Као што би било погрешно да родитељи не искористе сву расположиву медицинску помоћ за своје болесно дете, тако би било погрешно и да не предузму све могуће мере да повећају вероватноћу да њихово будуће дете буде здраво. Међутим, предузимање таквих мера, судећи по вредностима којима се руководи садашња западна цивилизација, треба да буде остављено као индивидуални избор а не као законска норма. Још једно биоетичко питање везано за потомство може да постане актуелно у наредним деценијама. Феминисткиња Шуламит Фајерстон је још пре неколико деценија бранила тезу да ће жене бити у потпуности изједначене са мушкарцима тек када технологија буде омогућила стварање потомства неусловљено женском трудноћом. Уколико таква могућност постане реалност, многе жене наћи ће се пред много већим етичким дилемама него што су то данашње везане за баланс између мајчинства и пословног живота.

ЗАКЉУЧАК

Потрага за превазилажењем човекових природних ограничења никада није била нешто саморазумљиво и прихваћено од свих. Људи су ову потребу од давнина схватили као противречну и повезивали су је са концептом гордости и страхом од освете богова. Добар пример је мит о Прометеју, који је био осуђен на страшну казну зато што је људима донео ватру. Ватра је, ипак, значила битно унапређење животних услова човечанства. Џон Холдејн је писао да се сваки проналазач у области физике или хемије може сматрати Прометејем. Ако је, пак, физичко или хемијско откриће било равно светогрђу, онда су биолошка открића нешто што је у рангу перверзије²⁹. Готово да нема никога на свету ко, први пут суочен са неким открићем из генетике, не помисли да је оно неприродно и неморално. Велико је питање треба ли на ову врсту зазора олако стављати религиозни печат. Хришћани су се у прошлости довољно пута налазили у улози митотвораца и бораца за очување превазиђених идеологија. Свима су познате неславне историјске епизоде у којима се Црква противила напретку науке и технике, да би се касније ћутке повлачила из тог сукоба и равноправно са остатком човечанства уживала у добрима цивилизације.

Већина људи с правом даје предност природним соковима у односу на пића произведена у фабрици која садрже пуно вештачких додатака. Међутим, код већине људи резерва према вештачком није чврста ни универзална: данас користимо вештачко осветљење уместо свећа, својој болесној деци дајемо лекове произведене у фабрици пре неголи неки "бапски лек", а на пут идемо превозним средством радије него коњем³⁰. Третирање људских творевина као неприродних је проблематичан став. Ако је сам човек природно биће, зашто се и све његове творевине не сматрају природним? У крајњој линији, зар није све што постоји, бар у материјалном свету, "природно"? У природним наукама открити нешто значи сазнати и разумети како нешто функционише, али и како то у неким другим условима, измештеним из оног спонтано природног, може дати неки други исход. Измештање из уобичајених токова у природи, као производ људског делања, не чини сам измештени процес неприродним. Генетски инжењеринг не доноси промене у самој природи функционисања генома, нити нарушава природне законитости у трансферу наследне информације у ћелији једног организма. Он само доводи до настајања нових исхода, до којих долази када човек обезбеди другачије услове за токове природног процеса.

²⁹ John Haldane, *Daedalus or Science and the Future* (s.n. 1923).

³⁰ Nikola Petrović, "Ka postčoveku", <http://nikolamorena.blogspot.rs/2013/02/ka-postcoveku.html> (preuzeto 15. 8. 2015).

Не сматрамо да се тиме лако решава велики биоетички проблем генетичког инжењеринга, нити да се он може пресећи попут каквог Гордијевог чвора данашњице. Ове примедбе само треба да увере људе да се не треба олако предавати ни другој крајности начелног одбацавања технолошких новина, посебно из етичких разлога. Узрок посматрања производа људског делања као неприродних лежи у етици антропоцентричног поимања света, за које историјску одговорност једнако деле хришћанство и хуманизам. У овим традицијама човек се не сматра обичном природном појавом већ нарочитим бићем створеним према слици Бога. Његов стваралачки дар повезан са слободном вољом суштински се разликује од нагонских творевина животињског света, попут даброве бране или птичјег гнезда. Уколико се мотивација за стваралаштво помера из нагонског у подручје слободне воље, "природност" производа људског делања сматра се умањеном.

Други фактор који је, наводно, обрнуто пропорционалан природности људског производа је степен технолошке обраде. Остаје отворено питање вредновања људског делања у односу на природне, од човека неконтролисане процесе, поготово у ситуацији када дугорочне последице тог делања нису извесне. Хришћанска етика традиционално даје предност директном, "природном" божанском стваралаштву у односу на оно стваралаштво у којем је човек посредник. Као да је апологетама хришћанског становишта тешко да се одвоје од "етике природног" и да други, изведени степен божанског стваралаштва пројављен кроз дела човека, једнако оправдају као исправан. С друге стране, филозофски ставови који вуку корене из просветитељског хуманизма некритички глорификују моћ људског разума, величину људских проналазака и хрле у сусрет променама које ти проналасци доносе, што је у савременој хуманистичкој етици и искуству дезавуисано као ризичан и неоснован став. Ово, међутим, не решава темељну етичку дилему, већ је радије премешта на споредни, идеолошки план, који и једног и другог такмаца оставља изван позиције историјске одговорности за живот и опстанак света.

Полазити од природе као критеријума исправности данас је већ само по себи етички проблематично. Друго је питање морају ли се православни хришћани држати филозофског антропоцентризма у доба када је он, након великих злочина XX века, показао и своје тамне стране, те да ли етика природног уопште одговара хришћанској теологији божанске благодати и слободе људског стваралаштва. Треће, за нашу тему најважније питање, могло би да гласи: не крију ли се у овим ограничењима најважнији разлози због којих је хришћанство данашњице запоставило физичку културу и неговање комплекснијег односа према телу човека? Основни хуманистички елемент физичке културе било је неопходно очувати првенствено зарад

захтева који се пред физичку културу постављају: да она мора да служи човеку, управо задовољењу његових личних потреба, интереса и ставова³¹. Мада се хришћанство никада није противило самој медицини, спонтана, чудесна или "природна" излечења у свести побожних хришћана и даље имају предност у односу на далековиди и дуготрајни напор на очувању здравља. Исто тако, сирови, продуктивни физички рад сматра се благословенијим у односу на физичко вежбање чија би сврха била једино у унапређењу телесног здравља. Виталност је нешто што би требало да се одрази само по себи, без ма каквог вештачког човековог доприноса. Брига о одмору не би требало да сеже даље од спавања, без обзира што се дневно спавање у погледу одмора показује контрапродуктивним. Свака техника у погледу одмора, дисања, чишћења организма и других најтемељнијих природних процеса функционисања човековог тела под теретом ове логике посматрања долази под знак питања. Једном речју, култура односа према телу под претпоставком антропоцентризма и етике природног не би требало ни да буде култура: она као таква не би требало ни да постоји.

О погубним последицама изједначавања оваквог става са религијским и традиционалним вредностима већ је било речи у горњим редовима. Хришћанска социјална етика и биоетика данашњице не се може некритички држати идеолошких претпоставки и ставова који је ометају у њеном посланству бриге за живот и спасење света. Када се једном ослободе тог баласта у мишљењу и обичајима свог верског живота, православни хришћани моћи ће да посведоче изворнију, ауторитативнију и истинитију културу односа према телу.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Beauchamp, Tom. *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2012.
2. Bostrom Nick. "A History of Transhumanist Thought". *Journal of Evolution and Technology*. Issue 1 - April : T. Vol. 14 (2005): 22-86.
3. Eliade, Mircea. *A History of Religious Ideas, Volume 2*. Chicago: University of Chicago Press, 1984.
4. Grumett, David and Rachel Muers. *Theology on the Menu: Asceticism, Meat and Christian Diet*. London: Routledge, 2010.
5. Huxley, Julian. "The Creed of a Scientific Humanist". In *The Meaning of Life*, ed. E.D. Klemke, 75-119. Oxford: Oxford University Press, 2000.
6. Јеротић, Владета. *Човек и његов идентитет*. Горњи Милановац: Дечје новине, 1988.

---

³¹Ненад Живановић, *Прилог епистемологији физичке културе*, 43.

7. Kirschner, Josef. *Die Kunst, ohne Angst zu leben*. Droemer: Knauer, 2001.
8. Lazarus, R.S. and S. Folkman. *Appraisal and Coping*. New York: Springer, 1984.
9. Живановић, Ненад и Ивица Живковић. *Више од игре. Есеји и физичком васпитању и спорту у контексту источнохришћанске културе*. Ниш: Византијско огледало, 1997.
10. Живановић, Ненад. *Прилог епистемологији физичке културе*. Ниш: Паноптикум, 2000.
11. Живановић, Ненад. *Апологија физичког вежбања*. Ниш: Паноптикум, 2011.

КУЛТУРА ОТНОШЕНИЯ К ЧЕЛОВЕЧЕСКОМУ ТЕЛУ В СОЦИАЛЬНОЙ ЭТИКИ И БИОЭТИКИ ПРАВОСЛАВНЫХ ХРИСТИАН

РЕЗЮМЕ

Отношение человека к собственному телу является культурно-исторически обусловленным вопросом, теоретические детерминанты которого зависят от взгляда на мир, который определяется в соответствии с принципами физической антропологии. Христианская интерпретация этого отношения является и частью христианской индивидуальной этики (у православных христиан: аскетика), а также христианской социальной этики. Технологический прогресс новой западной цивилизации все больше придает и биоэтическое значение отношения людей к своему телу. Особенности отсутствия взглядах на некоторые элементы культуры отношения к человеческому телу в христианской теологии сегодня не только вопрос теоретического отставания в социальной этики православных христиан, но и отсутствия необходимой заботы о людях, которая должна быть основным источником этики православных.

Ключевые слова: дисциплина, здоровье, отдых, физические упражнения, биотехнология

THE CULTURE OF ATTITUDE TO THE HUMAN BODY IN THE SOCIAL ETHICS AND THE BIOETHICS OF THE ORTHODOX CHRISTIANS

SUMMARY

Attitude of man toward his own body is a culturally and historically conditioned issue, which theoretical determinants depend on the view of the world that is defined by the principles of physical anthropology. Christian interpretation of that attitude is inevitably both the part of the Christian individual ethics (as for Orthodox Christians: ascetic) and also the Christian social ethics. The technological progress of the new Western civilization gives a clear bioethical significance to someone's

attitude to their body features. The lack of the views on some elements of the culture of attitude to the human body in the Christian theology today is not only a matter of the academic regress in the social ethics of the Orthodox Christians, but also of the lack of necessary pastoral care about people, that should be the primary source of the Orthodox Christian ethics.
